

**Інструктивно-методичні матеріали
щодо викладання
історії та суспільствознавчих дисциплін
у 5-10 класах
закладів загальної середньої освіти
Тернопільської області
в 2019/2020 навчальному році**

*На основі методичних рекомендацій
підготовлених Міністерством освіти і науки України
спільно з Національною академією педагогічних наук України
та Інститутом модернізації змісту освіти
(лист МОН України від 01.07.2019 №1/11-5966)*

ІСТОРІЯ

Курс «Історія України (Вступ до історії)» (5 кл),
інтегрований курс «Всесвітня історія. Історія України» (6 кл),
історія України (7-10 кл), всесвітня історія (7-10 кл),
інтегрований курс «Історія: Україна і світ» (10 кл)

Навчальні програми:

У 2019/2020 навчальному році для викладання історії у закладах загальної середньої освіти чинними є такі навчальні програми:

«Історія України. 5–9 класи», затверджені наказом МОН України від 21.02.2019 №236;

«Всесвітня історія. 7–9 класи», затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 р. №804;

«Історія України. Всесвітня історія. 10–11 класи», затверджені наказом МОН України від 21.02.2019 №236.

Навчальні програми розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України за покликанням : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-donavchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>, а також видані окремими брошурами та опубліковані у фахових виданнях.

Підручники та посібники:

Під час навчання учитель має використовувати підручники та посібники схвалені для використання в освітньому процесі Міністерством освіти і науки України. Переліки навчальних програм, підручників і посібників рекомендованих для використання в освітньому процесі у 2019/2020 навчальному році розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України (*лист МОН від 10.06.2019 № 1/9-365 «Про переліки навчальної літератури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України для використання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році»*) за покликанням : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68Las2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?ts=5a364195#gid=337295027>.

Електронні версії підручників з навчальних предметів розміщені у вільному доступі на офіційному веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» за покликанням :

<https://lib.imzo.gov.ua/handle/123456789/683>

Для підвищення результативності навчання учитель може синхронізувати вивчення історії України та всесвітньої історії в тих класах, де всесвітня історія та історія України вивчаються паралельно (7-11 класи). Рекомендовану послідовність синхронізованого вивчення історії України та всесвітньої історії за розділами наведено у програмах. Проте вчитель може організувати вивчення учнями програмного матеріалу зазначених курсів як послідовно, так і паралельно.

При плануванні викладання курсів вчитель сам визначає розподіл навчальних годин у межах тем (розділів). Методичні структури не повинні порушувати право вчителя на академічну свободу.

Для 10-11 класів Міністерством освіти і науки України рекомендовані для вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ» або два окремі курси «Історія України» та «Всесвітня історія».

У 2019–2020 н.р. частина учнів/учениць 10 класів навчатиметься за програмою інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ», який запроваджено у 2018 р. Новий курс спрямований на формування розуміння і вмінь інтерпретувати історію України як частину світового культурного, економічного, соціального та політичного простору, пояснювати взаємодію української та світової історії, навчити учнів/учениць виокремлювати й аналізувати історичні виклики, з якими стикалися держави, народи-нації й люди впродовж ХХ і на початку ХХІ ст. Загалом курс спрямовано на реалізацію засад компетентісно орієнтованого навчання історії, зокрема розвиток критичного мислення і творчих здібностей.

Програма інтегрованого курсу для 10 класу охоплює основні події, явища і процеси, які визначали історію України і світу в 1914–1945 рр. Це – один з найдраматичніших періодів у світовій історії, адже своєрідним його обрамленням були соціальні й національні революції та дві світові війни. Сутністю української історії в той час стала боротьба (у тому числі збройна) за національну державність, протистояння тоталітаризму.

Під час вивчення курсу варто: а) не втрачати з поля зору такі засади, як громадянська спрямованість, людиноцентризм, україноцентризм, націєтворення, європейськість; б) підпорядковувати навчальні завдання актуалізації змістових ліній, які формують ціннісні та світоглядні орієнтації учнівства (як-от, інформаційне середовище, екологічна безпека та сталий розвиток, громадянська відповідальність, підприємливість та фінансова грамотність, здоров'я та безпека, цінності й моральність, культурна самосвідомість, підприємливість та фінансова грамотність); в) проблематику історії України (а вона повинна становити дві третини змістового наповнення) не тільки включати у світовий, насамперед європейський історичний контекст, а й показувати, як вона цей контекст творила і творить.

Доцільними є вступні заняття, які мають бути як на початку вивчення курсу, так і перед окремими розділами. Такі заняття допоможуть сформувати в учнів/учениць початкові уявлення про ключові явища і процеси історичного періоду, дадуть змогу розпізнати головні тенденції розвитку українського та інших суспільств у той час. Важливо, щоби всі учасники/учасниці освітнього процесу були зорієнтовані на результативну діяльність, зокрема дослідницько-пошукову і творчу роботу. У програмі курсу до кожної теми подано орієнтовну

тематику практичних занять, навчальних проектів і/або есе. Вони мають на меті спонукати школярів/школярок до занять історичною біографістикою, творити портрети історичних особистостей, підтримувати інтерес до родинних історій, формувати вміння шукати інформацію і працювати в групах. Проекти й есе можуть виконуватися за вибором як учителя, так і учнів, як у класі, так і вдома, але з обговоренням результатів на уроці.

Учитель/вчителька може самостійно планувати навчальну роботу, вибудувати власний алгоритм роботи з учнями/ученицями, зокрема акцентувати на певних навчальних цілях, змістових елементах, розширювати коло історичних діячів/діячок, змінювати послідовність вивчення матеріалу в межах розділів, додавати матеріал з історії рідного краю, доповнювати тематику практичних занять, творчих робіт тощо. Для практичного заняття, проекту, есе учитель/вчителька може обрати іншу тему, розробити пізнавальні завдання, що ґрунтуються на самостійно підібраній джерельній базі. Пропоновані учням/ученицям завдання мають бути аналітичними, зорієнтованими на очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, сприяти освоєнню учнями/ученицями ключових компетентностей, формувати розуміння зв'язку між минулим і сучасністю.

У програмі інтегрованого курсу немає розподілу навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель/вчителька самостійно визначає час для роботи над кожним розділом програми, дбаючи при тому про досягнення учнями/ученицями повноти завдань, що визначені як очікувані результати учіння. Програма курсу спрямована на те, щоби учні/учениці могли досягати навчальних цілей на основі опрацювання менших обсягів інформації (за рахунок внутрішньої й зовнішньої інтеграції). Плануючи курс, доцільно визначити цілі (очікувані результати учіння) та виділити навчальний час (у межах уроку, окремими уроками) на вивчення історії рідного краю.

Інформуємо також, що Український інститут національної пам'яті створив сайт, присвячений Другій світовій війні: www.war2.museum.gov.ua. Він містить інформацію про ключові події, постаті, карти, інфографіку, фотогалерею: відеоролики й електронні видання про війну, підбірку фільмів «20000 хвилин, які змінять ваше уявлення про Другу світову війну» та інші проекти.

23 листопада 2019 р. (традиційно – у четверту суботу листопада) в Україні відзначається **День пам'яті жертв Голодомору**.

Відзначаючи 86-і роковини Голодомору 1932 – 1933 рр. – геноциду українського народу, особливу увагу слід приділити набуттю учнями/ученицями конкретно-історичних знань та осмисленню обставин виникнення, перебігу та наслідків сталінської політики творення голоду. Необхідно виокремлювати соціально-фізіологічне явище «голод» від поняття і явища «Голодомор». Термін і явище «голод» вказують на кількісне (відсутність наявності їжі протягом

певного терміну) і якісне голодування людського організму (нестача білків, жирів, вуглеводів, відтак калорій). Голод і Голодомор стосовно 1932 – 1933 рр. вирізняються. Вони не є тотожні. Голодомор – це не смерть від голоду, а історична форма застосування терору голодом, тобто штучно організованого голоду в Україні. Він є геноцидом проти цивільного населення у мирний час. Тому маємо завжди використовувати визначення «Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні», тобто вид злочину, роки та місце його скоєння.

Історично та юридично хибним є застосування поняття «український геноцид», яке у такому лінгвістичному поєднанні вказує на участь українців у його скоєнні. Правильно писати і говорити – «геноцид українців», « геноцид українського народу».

Помилковим є розмежування явищ «голод» і «Голодомор» у їх хронологічних рамках 1932 – 1933 рр. Голодомор не є вищою фазою голоду, а історичним, меморіальним і юридичним терміном, який відповідає ознакам геноциду. Закон України від 28 листопада 2006 р. зафіксував хронологічні рамки Голодомору в Україні, тому вони не підлягають ревізії. Вони набули сталості в історіографії.

Важливим є також поєднання класних та позакласних заходів для активізації потенціалу педагогіки партнерства, поєднання зусиль вчителів-батьків-дітей для кращого осмислення й передачі пам'яті про голод-геноцид з погляду виховання усвідомлення цінності власної держави, демократичних свобод, а також соціальної активності та відповідальності.

Навчальні заклади у 2019/2020 навчальному році можуть долучитися до Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт імені Лідії Коваленко і Володимира Маняка. Його вже традиційно проводитиме Інститут історії України НАН України у співпраці з Міністерством освіти і науки України, за підтримки Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору (HREC) при Канадському інституті українських студій Альбертського університету.

29 вересня 2019 р. в Україні відзначатиметься День пам'яті жертв Бабиного Яру, який став символом Голокосту та інших злочинів нацизму на окупованій території України та Східної Європи (за два дні 29 та 30 вересня 1941 р. у Бабиному Ярі, урочищі на північно-західній околиці Києва, розстріляли майже 34 тисячі євреїв. Тут же нацисти розстрілювали ромів, радянських військовополонених, українських націоналістів та інших «ворогів рейху»).

27 січня 2019 р. в Україні та світі, відповідно до Резолюції Генеральної асамблеї ООН 2012 року, відзначається Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (саме в цей день у 1945 р. війська 1-го Українського фронту увійшли до нацистського табору смерті Аушвіц, який став символом Голокосту та інших нацистських злочинів).

Вивчення історії Голокосту здійснюється, за рекомендаціями Ради Європи та інших міжнародних організацій, як складова української, європейської та світової історії. Це забезпечується на уроках з історії України та

всесвітньої історії, а також у позакласній та позашкільній роботі. Зокрема, Міністерством освіти і науки України затверджені Програми для факультативних, спеціальних курсів, курсів за вибором з історії Голокосту.

У рамках реалізації спільного проекту Яд Вашем та Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» за підтримки Міністерства освіти і науки України «Вивчення Голокосту для формування атмосфери толерантності» вчителі, методисти, а також учні закладів загальної середньої освіти можуть брати участь у всеукраїнських та міжнародних семінарах з історії Голокосту; пересувних (мобільних) освітньо-музейних виставках; конкурсах творчих робіт «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності»; міжнародних молодіжних проектах «Ковчег», «Оливкове дерево» та інших. Додаткова інформація щодо зазначених заходів міститься на сайті Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума».

18 травня 2020 р., відзначатимуться 76-ті роковини депортації кримських татар та інших народів Криму. 18 травня 1944 року розпочалася радянська операція з депортації кримських татар. Цей день відзначають також як День боротьби за права кримськотатарського народу.

З метою набуття школярами історичної та інших компетентностей, відповідно до державних вимог до освітньої підготовки учнів, окремою структурною складовою програми є практичні заняття. Під час практичного заняття вчитель виступає як консультант у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу відповідно до віку та пізнавальних можливостей. Питання порядку проведення практичних занять та оцінювання їхніх результатів залишається у компетенції вчителя.

Історія рідного краю — Тернопільщини

Навчальними програмами з історії України та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» передбачено вивчення тем з історії рідного краю.

Плануючи курс, доцільно визначити цілі (очікувані результати учіння) та виділити навчальний час, чи то у межах уроку, чи цілими окремими уроками, на вивчення історії рідного краю: області, району, населеного пункту.

Частина навчального матеріалу з історії рідного краю програмами передбачено вивчити на уроках практичних занять (практичних робіт). Особливо пізнавальними та корисними будуть заняття проведені у краєзнавчому музеї, а також у місцях важливих для регіону історичних подій.

ПРАВОЗНАВСТВО

Основи правознавства (9 кл), правознавство (10 кл)

Навчальні програми:

У 2019/2020 навчальному році для викладання правознавства у закладах загальної середньої освіти чинними є такі навчальні програми:

«Навчальна програма з основ правознавства для 9-го класу», затверджена наказом МОН України від 07.06.2017 №804;

«Правознавство. 10-11 (профільний рівень)», затверджена наказом МОН України від 23.10.2017 №1407.

Навчальні програми розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України, видані окремими брошурами та опубліковані у фахових виданнях.

Підручники та посібники:

Під час навчання учитель має використовувати підручники та посібники схвалені для використання в освітньому процесі Міністерством освіти і науки України. Переліки навчальних програм, підручників і посібників рекомендованих для використання в освітньому процесі у 2019/2020 навчальному році розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України (*лист МОН від 10.06.2019 № 1/9-365 «Про переліки навчальної літератури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України для використання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році»*) за покликанням : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68Las2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?ts=5a364195#gid=337295027>.

Електронні версії підручників з основ правознавства розміщені у вільному доступі на офіційному веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» за покликанням :

<https://lib.imzo.gov.ua/handle/123456789/695/browse?type=title>

Навчальні програми з правознавства спрямовані на отримання знань, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, необхідних людині для ефективного соціального функціонування, реалізації її життєвих цілей і завдань, забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

Процес навчання правознавства повинен бути спрямований на ознайомлення учнів/учениць із принципами та нормами права; виконання вправ на застосування принципів та норм права у стандартних ситуаціях (тактичне навчання); згодом розв'язування правових проблемних задач (стратегічне навчання – конструювання методів вирішення проблем); завершуватися навчання повинно рефлексією розв'язків, тобто прищепленням цінностей

шляхом засвоєння уроків із розв'язування проблемних задач (усвідомлення важливості тих чи тих ідей).

Окремою структурною складовою навчальних програм є **практичні заняття** (уроки). Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми. Програма передбачає також уроки-узагальнення до розділів курсу та підсумкові уроки до курсу. На цих уроках учні/учениці за допомогою вчителя/вчительки мають можливість систематизувати та узагальнити вивчене, відрефлексувати процес навчання, реалізувати міжпредметні зв'язки.

Під час вивчення правознавства вчителів особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту усіх навчальних дисциплін.

Відповідно до *Керівних принципів освіти в галузі прав людини для систем середньої школи*, розроблених Бюро демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ БДІПЛ), **основні компетенції в галузі прав людини для учнів середніх шкіл** включають такі основні елементи:

знання і розуміння (філософія прав людини, принципи прав людини і прав дитини, міжнародні стандарти, дотримання прав людини);

ставлення і цінності (повага до себе та інших, критичне мислення, толерантність тощо);

навички та поведінка (відстоювання прав людини тощо).

Під час викладання правознавства варто також звернути увагу на *рекомендації Координатора проектів ОБСЄ в Україні щодо запровадження підходу, заснованого на правах людини, до загальної середньої освіти в Україні* (соціогуманітарний цикл). У результаті посилення освітнього компонента з прав людини, засвоєння учнями/ученицями знань і розуміння принципів прав людини надасть можливість користуватися своїми правами і реалізовувати їх, а також поважати і відстоювати права інших.

Ураховуючи важливість прав людини як наскрізного компонента усього освітнього процесу, особливу увагу потрібно приділити *ознайомленню учнів/учениць із Міжнародним біллем прав людини, що складається із Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакта про громадянські і політичні права (1966) і Міжнародного пакта про соціальні, економічні і культурні права (1966). Також важливо передбачити практичні заняття щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та обов'язковості практики Європейського суду з прав людини в Україні. Окремо варто ознайомити учнів/учениць із Конвенцією ООН про права дитини (1989).*

Координатором проектів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra за підтримки Міністерства освіти і науки України розроблено

онлайн-курс «Права людини в освітньому просторі», який рекомендований Міністерством (лист від 20.03.2019 №1/11 -2803).

Цей курс допоможе краще зрозуміти сутність та еволюцію концепції прав людини, перелік прав кожної людини та особливості прав дитини, умови обмеження прав та їхнє гарантування державою, права учасників освітнього процесу, зокрема, в інтернеті, ідею навчального закладу, дружнього до дитини, стан дотримання прав у закладі освіти, а також механізми захисту прав людини в Україні.

Доступ до курсу відкритий за наступним покликанням https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about . Зазначений курс не лише стане в нагоді вчителям під час викладання правознавства, позакласної роботи, але також може зараховуватись закладами післядипломної педагогічної освіти під час проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації (за умови отримання сертифіката).

У новому навчальному році необхідно звернути увагу на прийняття Верховною Радою України базового законодавчого акта, що регулює порядок функціонування і застосування державної мови – Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. №2704-VIII (набрав чинності з 16.07.2019 р.).

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Інтегрований курс «Громадянська освіта» (10 кл)

Навчальна програма:

У 2019/2020 навчальному році для викладання громадянської освіти в 10 класах закладів загальної середньої освіти чинною є навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту)», затверджена наказом МОН України від 23.10.2017 №1407.

Навчальна програма розміщена на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України.

Підручники та посібники:

Під час навчання учитель має використовувати підручники та посібники схвалені для використання в освітньому процесі Міністерством освіти і науки України. Переліки навчальних програм, підручників і посібників рекомендованих для використання в освітньому процесі у 2019/2020 навчальному році розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України (*лист МОН від 10.06.2019 № 1/9-365 «Про переліки навчальної літератури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України для використання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році»*) за покликанням : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?ts=5a364195#gid=337295027>.

Електронні версії підручників з громадянської освіти розміщені у вільному доступі на офіційному веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» за покликанням :

<https://lib.imzo.gov.ua/handle/123456789/789/browse?type=title>

Під час розподілу годин навчального навантаження у закладах освіти варто надавати перевагу вчителям історії та правознавства, як викладачам інтегрованого курсу «Громадянська освіта».

Зміст громадянської освіти передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань та орієнтацію на розв'язання практичних проблем. інтегративних громадянських знань.

Запровадження громадянської освіти є забезпеченням мінімальної функціональної громадянської освіченості індивіда. Цієї мети можна досягти зосередивши увагу на таких ключових моментах. Перш за все, учнівську молодь необхідно озброїти компетентностями, необхідними для участі в житті суспільства на всіх рівнях, що передбачає, насамперед, здатність реалізовувати свої права й свободи, поважаючи при цьому права й свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Надзвичайно важливо сформулювати в молодих громадян України повагу до прав людини,

плюралізму та демократії, верховенства закону, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості.

Зміст програми з громадянської освіти не містить уроки узагальнення і тематичного контролю. Тому вчитель на свій розсуд може (за необхідності) планувати такі уроки, оскільки програма не містить розподілу навчального матеріалу за годинами.

Всеукраїнською Асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», на основі багаторічного досвіду імплементації освіти для демократичного громадянства в Україні, створено онлайн-платформу підручника нового інтегрованого курсу під назвою «Громадянська освіта». Підручник з громадянської освіти містить 7 розділів, що висвітлюють особливості життя і діяльності людини у демократичному суспільстві. Кожен розділ складається з низки тем, що визначають окремі заняття. Текст підручника, викладений на цій онлайн-платформі, постійно доповнюється різними навчальними матеріалами: визначеннями основних термінів і понять, ілюстраціями, аудіо- та відеоматеріалами, цікавими фактами і прикладами з життя.

Вчителі, які викладають зазначений курс з допомогою зазначеної платформи мають змогу навчатися у зручний час, слідкувати за своїм прогресом у вивченні курсу громадянської освіти, здобувати додаткові бали за ознайомлення з додатковими матеріалами до теми, брати участь в опитуваннях, виконанні практичних завдань у «Майстерні громадянина» тощо.